

תעוד חברים ברשם-קול

ארכיון מעין-צבי

שושנה ברנטווין

זכרונות חיים

בשנים 1914 - 1998

הוקלט בשנת: 1998

מספרי קלטות: 142,140

עריכה ע"י: אווה אדוריאן

ראיון ע"י: אווה אדוריאן

ילדות

13.8.98

נולדתי בברילין ב-1914 בשם רוזה הרפלד. בעצם לא הקרתי את אבי כי הייתי עוד תינוקת כשגוייס לצבא. הוא נפל במלחמת עולם ה-1. היו לי שני אחים. יעקב היה מבוגר ממני בשנתיים ורודי, הגדול ממני ב 7 שנים. משפחה של אבי מקורה בפולין, הוא היה היחידי שעבר לגרמניה. לא הכרתי את אף אחד מהמשפחה פרט לדוד אחד, שמידי פעם היה מבקר אצלנו. גם מצד אמי לא ידוע לי על קרובים. היא נותרה לבדה עם תינוקת ושני בנים קטנים. לאבא היתה נגריה קטנה עם חנות ואמא ניהלה אותה בעזרת פועלים ותיקים, שהסתבר מאוחר יותר, סידרו אותה. היא עבדה מהבוקר עד מאוחר בלילה לכן היא נאלצה לשים את הילדים לבית ילדים יהודי. מגיל 2 גרתי שם. היו לי מטפלות נהדרות שנתנו לי אהבה ותשומת לב ואני זוכרת את המקום רק לטובה. אני לא סבלתי מזה, זה היה מקום טוב. הקשר שלי עם המטפלת היה עד כדי כך טוב שהזמנתי אותה לחתונה שלי. אמא שלי היתה נהדרת, אני כל כך מעריכה איך שהיא התמודדה עם החיים 140/12 הקשים שהיו לה. אמרתי פעם לאחי, שרק הודות לדוגמתה למדנו גם אנחנו לעבור מצבים קשים בחיים ולהתגבר. אני זוכרת, שאמא שלחה לבית הילדים צעצועים מעץ ואני הייתי כל כך גאה ומאושרת, שכולם ידעו שזה מאמא שלי. מה שהיה לי קשה מאוד - שלא הכרתי את אבא. כולם דיברו על האבות שלהם ולי לא היה מה לספר, מה לזכור. בבית הילדים הזה נתנו לי הרבה הזדמנויות. אני מאוד אהבתי ספורט ואני התעמלתי וגם לימדתי את הילדים היותר קטנים להתעמל. לבית ספר הלכתי ליב"ס גרמני, שהיה בסביבה.

נעורים

למדתי עד גיל 14. אחר כך הייתי חייבת ללכת לעבוד, כדי לעזור לאמא. האחים הגדולים כמובן עבדו גם. האח הגדול קבע נוהלים לאחים הקטנים - הרגיש אחריות עבורינו. לא תמיד זה הלך חלק. מבית הילדים עזרו לי למצוא עבודה כמתלמדת מוכרת. בתור כזאת למדתי פעמיים בשבוע. אני מאוד רציתי ללמוד והלכתי ברצון. בהתחלה עבדתי בחנות יהודית, היו מאוד טובים אלי, הלכתי לבקר אותם גם כשעבדתי בכל-בו גדול. אני הסתדרתי בכל מקום, לא יכולה להגיד, שסבלתי. אני הבנתי, שאמא עושה הכל מה שהיא יכולה וקיבלתי הכל כמובן מאליו. ערב, ערב הלכתי למועדון ספורט 140/א יהודי. בהתחלה זה היה רק ספורט. יותר מאוחר זה היה ארגון ציוני והיו לנו שיחות ופעולות.

חברות עם עקיבא (קורט ברנטוויין)

עם עקיבא נפגשתי במקרה, כשאחי הגדול הזמין אותי לאכול גלידה. שם היתה קבוצת בחורים יהודיים ממכבי, יותר מבוגרים. אחי הכיר לי את עקיבא, שהיה מאוד מוכר, כי היה אלוף מכבי באיגרוף. כך זה התחיל. הוא נסע למכבייה בארץ, בשנת 1932 כשחזר הוא רצה שנתחתי. למעשה הוא חזר לגרמניה רק במטרה זאת, לי זה היה מוקדם מדי - לא רציתי עוד. התחתי אחרי שהכרנו כ 4 שנים בשנת 1935.

בהכשרת נויאנדורף (Neuendorf)

אחרי החתונה הלכנו להכשרה בנויאנדורף. ההכשרה היתה בניהולה של משפחת מוך (Moch) בעצם הם לא היו מקבלים זוגות נשואים ואותנו קיבלו רק בתנאי, שלא נגור ביחד. אני עם הבחורות ועקיבא עם הבחורים מה לעשות? היינו חייבים להשלים עם זה. בכל זאת נפגשנו יום יום, היו לנו הזדמנויות.

בהכשרה גרתי עם 3 בנות כל יום סידרו אותנו לעבודה. לימדו אותנו נקיון, בישול תפירה, כל דבר חודש. כל זה לא ענין אותי. מרים תמנה ואמא של גבי גרזון היו שם גם כן. כשכבר למדנו את עבודות ניהול הבית עבדנו גם קצת בגינה ובשדה. הבחורים עבדו בחקלאות. משפחת מוך הדריכו אותנו בכל העבודות לא התלהבתי כל כך - אבל זה מה שהיה. היו שם גם ליצי גרזון ומרים תימנה - אולי עוד מישהו מחברי מעין היום אחרי שנים גבי מוך ביקרה במעין צבי והיא אמרה לי, כמה היא מצטערת שהם הפרידו בינינו - זוג נשוי. היום היא חושבת שזה היה לא נכון לעשות. בסוף ההכשרה חלק מהנוער נסע לארגנטינה ואנחנו, כמובן רצינו לארץ. אני לא יכולה להגיד, שהייתי שם מאושרת אבל בדרך זו יכולנו לקבל צרטיפיקאט. בשנת 1936 אחרי שנה, גמרנו את ההכשרה ואחי הגדול מצא לנו חדר אצל דודי, כפיתרון ביניים. היינו מיועדים לקבוצת הכשרה בדנמרק. המתנו לזה במשך שנה עד 1937. בינתיים אני מצאתי לי עבודה במפעל קטן למעילי גשם - הדבקתי את הפלסטיק. עקיבא טיפל בספורטאים - עשה להם עיסוי - גם לספורטאים גרמניים.

הכשרה בדנמרק

בדצמבר 1937 יכולנו סוף סוף לצאת לדנמרק כל אחד היה מיועד למשפחה, שהסכימה לקבל אותו לשנה אחת. רק מי שגמר שנה היה יכול לקבל צרטיפיקאט - כניסה לארץ. המשפחה קיבלה אותנו בתור זוג. הם היו אנשים טובים, אבל העבודה היתה קשה מאוד - כמו

שגם הם בעצמם עבדו. מעולם לא הכרתי, שמשפשפים את הרצפה על ארבע - על הברכיים. גם בעבודות שדה, כמו העמסת חציר על עגלה או ברפת בחליבה - כל העבודות האלה עשינו. בערב הייתי חייבת לשבת וללמוד לסרוג גרביים. בשעה 10:00 היינו צריכים ללכת לישון - אם רציתי או לא. רק ביום שישי התאספנו כ 30 חברים שהיו מפוזרים בחוות בסביבה, בבית של כומר ושם היתה לנו שיחה עם המדריך האזורי. הכומר אירח אותנו. עם קפה ועוגה. בצורה זאת למרות זה לא היינו כל כך מבודדים ובודדים. בשלב מסויים עקיבא היה בקופנהגן כמדריך ספורט - שילמו עבור זה. כשגיליתי, שאני בהריון, הלכתי לרופא והסברתי לו, שאני לא יכולה עכשיו ללדת כי אני לפני עליה וזה לא הזמן לתינוק. הרופא הקשיב לי ואחר כך שיכנע אותי להמשיך עם ההריון. הוא ואשתו ליוו אותי, הביאו לי בגדים ואפילו דברים לתינוק. לא אשכח את זה לעולם.

בקופנהגן לקראת עליה

כשהייתי בחודש השלישי - אמרתי די - אני כבר לא יכולה כך להמשיך. לא היה לי אף גרוש - לא קיבלנו כסף עבור העבודה מהאיכרים - לכן נסעתי לקופנהגן בטרמפים. הגעתי ללישכת העליה. שם דאגו לי למקום מגורים אצל משפחה דנית נהדרת. הייתי איתם בקשר במשך (הרבה שנים). הם לקחו אותי, אחרי העבודה, והראו לי את

העיר היפה, שאף פעם לא ביקרתי בה. עבדתי בחדר האוכל. בהתחשב עם ההריון הגבהה קידמו את תורי לעלות ארצה (למרות שעוד לא גמרתי את השנה) והגעתי 3 חודשים לפני עקיבא לקופנהגן, אבל יחד עם עקיבא שלי לארץ בינואר 1938. יחד עם עוד 3 בחורות בהריון.

השנה השניה עברנו להכשרה בדנמרק. שם באמת למדנו לעבוד. עבדנו קשה ושעות ארוכות, אבל גם הם עבדו כך. רק שהאיכרים שלנו היו כל כך קמצנים, זה היה באמת נורא. היו לנו, לנוער בהכשרה פגישות שבועיות, שכל אחד הביא משהו לכיבוד. אנחנו ממש התבישנו מה שנתנו לנו להביא. כמובן, שלא קיבלנו כסף - לא היה לנו אף גרוש ברשותינו. אבל סוף סוף היינו יכולים לגור ביחד כזוג. הם סידרו לנו חדרון קטן, נחמד בעליית הגג. הם היו בעצם אנשים מאוד טובים, אבל לא יכולנו לשוחח איתם מעבר לדברים של יום יום. לא למדנו מהם ממש לדבר דנית, רק הדברים הפשוטים. היום שלנו התחיל בשעה 4:30 והלכתי לחלוב את הפרות ועקיבא יצא לשדה אבל לעתים קרובות עקיבא היה בקופנהגן. איגוד המתאגרפים הדני הזמין אותו לאמן נערים. הם הכירו אותו מתחרויות. האיכרים ראו בזה כבוד גדול ולא התנגדו. אני הייתי הרבה לבד. הכל היה יפה

140/א

ראיון עם שושנה ברנטווין

ארכיון קב' מעין צבי

שמחו, כי כך זה צריך להיות אצל זוג נשוי. הם אפילו נתנו לי קצת בגדים להריון. המשכתי לעבוד כרגיל בישלתי - דבר שאני שונאת - אפילו היום - ניקיתי, חלבתי פרות שיפשפתי את רצפת העץ במברשת על ברכיים - שיטה הנפוצה שם.

140/א סיפור קטן: ביום שישי אכלנו ארוחה חיגיגת. מלובשים בבגדי שבת. יוחנן קוגלמן היה תורן ונשפך לו מרק על המכנסיים היפים של עקיבא. הוא אמר לו, שלא צריך לדאוג, המרק הזה לא משאיר סימנים כי הוא בלי כל שומן. והוא באמת צדק - לא נשאר כתם.

ידיעות על המשפחה

היה עד אז עוד קשר מכתבים עם משפחתי. יום אחד קיבלתי מכתב מאמא, שהיא שולחת לי את השרשרת שלה, כי היא בדרך לטרנספורט. השרשרת לא הגיעה אלי. זה היה מכתב שנשלח באמצעות של הצלב האדום. על אחי כבר סיפרתי, שהיה ברוסיה כ-52 שנים. בהתחלה בסיביר, במחנה מרוחק, עם יתר האנשים, אסירים. הוא אפילו עבד שם כמורה לגרמנית קצת אנגלית. לא היתה לו בעיה למצוא עבודה, אבל לא היה אפשרי לעזוב את המקום. בשנת 1952 קיבלתי מכתב לכפר המכבי ממנו. הוא זכר, שזה היה הקיבוץ, שרצינו ללכת לשם. מאז היינו בקשר מכתבים, גם אחרי שהתאפשר להם לעבור לרוסיה ממש. ראובן דירקטור הצליח לסדר לו תביעות פיצויים מגרמניה. הוא קיבל את הרנטה במטבע המקומי ברובלים - ורק חלק. אבל הכסף הזה שיפר מאוד את מצבו. הוא חי שם בתנאים קשים ביותר כ-10 שנים. בחורה רוסית התאהבה בו, חובשת - עזרה לו ולמעשה הצילה לו את החיים. הוא התחתן איתה. לא היו להם ילדים. כל זה נודע לי רק אחרי שנים רבות, כשהגיע אלי מכתב, הוא היה מסוגל להגיע לביקור בברלין ושם נפגשנו. הכרנו זה את זה, הפנים לא השתנו. אותו מבט. אישתו נפטרה. יום אחד הוא החליט להגיע אלי לארץ. הוא סידר את הכל והגיע. היה לו קשה להסתגל לקיבוץ - אבל גם בעיר הוא לא הסתדר. אחרי שנה נסע לגרמניה ושם הוא חי בתנאים טובים, היה לו מספיק כסף מהפצויים. כשהגיע למעין סידרנו לו חדר יפה ויום יום בא אלינו. אבל הוא אמר, שההרגשה היא כמו בהסגר - מבודד. ניסה קצת ללמוד עברית, אבל מהר מאוד עזב את זה, היה לו קשה מדי. הוא הסתדר עם הגרמנית והאנגלית. כעת הוא מבקר כל שנה, נותן לכל אחד במשפחה במתנה קצת כסף - אבל אין לו הרבה ענין לדבר איתם. אנחנו שמחים, שהוא חי ומקבלים אותו, כמו שהוא. הוא דאג לקבל בחזרה דרכון גרמני וחי היום בברלין, כי שם

יש לו כמה חברים יהודיים. זה קשה לי שהוא עזב כאן. זה לא רק זה, אבל כל המחשבות שלו, הגישה שלו לדברים, לאנשים לעולם - כל זה כל כך שונה, כל כך זר לי. איך הוא היה יכול לעזוב - אם הוא כבר מצא אותי אחרי 50 שנה. זה לא האח שהכרתי. נכון, אחרי שהוא חי במשך כל כך הרבה שנים בסיביר בתנאים קשים ביותר, מנותק. לפעמים, כשהוא מבקר, הילדים משאירים אותנו לבדנו ואני מנסה לשוחח איתו. קצת על הבית, על הילדות. אבל נראה לי, שהוא לא רוצה להזכר, לא רוצה לדבר על כך. אולי כדאי להסתכל על זה כך, שלמזלו, הוא היום במצב כספי טוב ויכול לפצות את עצמו על כל השנים של חוסר כל. הוא כבר פעמיים הזמין אותי על חשבוננו לבקר. למעשה, אחרי שעקיבא נפטר, הוא הציע לי לבוא ולחיות איתו. זה בכלל לא בא בחשבון - אבל עובדה, שהוא רצה לדאוג לי, מרגיש איזה אחריות כלפני. זה קורה הרבה פעמים, שאחים הולכים בדרך שונה בחיים. ולכל כך הרבה דברים הוא לא זכה בחיים: ילדים, אישה. אבל למרות זה עזוב לי. הייתי רוצה אותו איתי, יקה, כך קראנו לו בבית. בעצם אני צריכה להיות שמחה, שהוא בחיים וכך לקבל את זה. זה השפיע עלי יותר חזק, מדברים אחרים בחיי. לכל אחד יש נקודה כלשהי כואבת.

פרידה מהמשפחה בברלין לפני העליה

לפני שיצאנו לארץ נסענו להפרד מהמשפחה בברלין. זה היה בסוף 1937 - התחלת 1938. איפשרו לנו כניסה וגם יציאה מגרמניה ל 3 ימים. ברחובות עמדו כבר אנשי S.S. אמא סידרה כבר כל הארגזים ושלחה אותם. האח הגדול שלי עזר לסדר את כל הסידורים ואנחנו יצאנו רק עם מזוודות. בארץ שימשו הדברים שלי את כל הבחורות כי אז היה מחסור של כל דבר בכפר בילו. אמא שלי נפרדה ממני ואמרה לי, שזה טוב בשבילי וזה בסדר. האחים שלי היו יכולים לצאת את גרמניה, אבל הם לא רצו לעזוב את אמא לבד. אמא לא רצתה לעזוב את ברלין. האח הגדול שלי נשלח למחנה ריכוז ולא חזר. האח הצעיר הצליח לברוח לרוסיה הרוסים לא האמינו לו ושלחו אותו לסיביר.

עליה לארץ ב - 1938

נסענו בים עד לאיטליה ושם החלפנו אוניה, אנחנו עלינו באופן לגלי, ישר לארץ. שלחו אותנו בהתחלה לבית עולים. שם היו תנאים מאוד פרימיטיביים. הלכנו לתל אביב, לאחיו של עקיבא, שהיה בארץ כבר משנת 1932. עקיבא רצה אך ורק ללכת לקיבוץ, בשום אופן לא לחיות בעיר. בתור ספורטאי ממכבי, עקיבא היה מאוד מוכר.

התחילו להגיע אלינו הרבה אנשים, שרצו שנצטרף לקיבוצם. ביניהם היה גם הנס שטרנברג והוא שכנע אותנו לבוא לכפר בילו.

קליטה בארץ במעין

לארץ הגענו באוניה דרך מצרים. בארץ שלחו אותנו קודם כל לבית-עולים. משם התקשרנו לאנשי תנועה, כדי להצטרף לקיבוץ. בכפר המכבי לא קיבלו אותנו. כי הייתי בהריון. מצבם הכלכלי היה קשה מאוד. פנינו להנס שטרנברג (Hans Sternberg) שמיד סידר את זה עם אנשי מעין שישבו אז במחנה זמני ברחובות. מצבם של 40 החברים שם בוודאי לא היה יותר קל ממצבה של כפר המכבי, אבל הם קיבלו אותנו. לאחר שלא רצו שאגור באוהל במצבי ולא היו חדרים פנויים בצריף - סידרו אותי לגור עם מספר בחורות. עקיבא גר בנפרד באוהל. גרתי עם אחותו של יוסף שרצר - קלרה - בחורה לא פשוטה. שותפה נוספת היתה בחורה נהדרת, שיכולתי לדבר איתה על הכל. בחדר על ידי גרה ליצי גרזון עם בעלה ועם תינוק בן חודשיים. החברים קיבלו אותנו בצורה נהדרת.

בכפר בילו

כשהגענו פגשנו שם את פרידכן ואברהם - זאת היתה הפתעה נעימה מאוד, זה היה פנטסטי. אותי סידרו לגור בצריף יחד עם עוד 3 בחורות. אחת מהן היתה ליצי, שנעשינו חברות עד היום. לה כבר היתה בת בגיל 3 והיתה בהריון עם ילד שני. שם סידרו גם חדר לתינוקות. בזמן הזה הייתי צריכה ללכת יום יום לרחובות לבדיקות כי אצלנו לא היתה מרפאה או אחות - על רופא כבר לא היה מה לדבר.

א / 141 - (רחובות) - הלידה הראשונה

הייתי במעקב רפואי ברחובות. יותר מחודש היה עלי להופיע לבדיקה יום יום במרפאה. לפעמים תפסתי טרמפ עם העגלון, לפעמים הלכתי ברגל. כשהתקרב תאריך הלידה, השאירו אותי כבר שם. כשאני נזכרת בלידה הראשונה שלי קשה לי להבין, שנהגו אז כל כך בקשיחות ליוולדות. הרי הייתי צעירה, בלי נסיון, לידה ראשונה. השאירו אותי עם צירים 3 שעות לבד, בלי להתיחס אלי אף אחד לא נכנס אלי הלידה היתה קשה - אבל גם זה עבר והכל היה בסדר. היום אני יכולה להשוות - ילדתי עוד פעמיים - איזה הבדל! זה לא היה חייב להיות כל כך קשוח. היה לי הרבה חלב, אז הנקתי גם תינוק נוסף. אחרי שחזרתי הביתה עזרתי גם להניק לליצי, חברתי, שהיה חסר לה חלב. בבית גרתי עם התינוק, הבן שלי, אבל בנפרד מעקיבא. פשוט לא היו מספיק מקומות לזוגות. כשהגענו הסבירו לנו את המצב, אבל

אמרו שעוד מעט יוצאים להתישבות - לכן הסידור הזה הוא זמני. אנחנו היינו נשואים כבר מספר שנים ולמעשה רק שנה אחת מזה הצלחנו לגור ביחד. כי גם בהתחלת מעין המצב הזה לא השתנה. במעין שלחו את ליצי ואותי - אחרי לידה ועוד שתי בחורות נוספות שהיו בהריון - את פרידכן ואת קלצ'י - לזכרון, כדי שיהיו לנו תנאים יותר טובים. עקיבא, כמובן, נשאר במחנה למטה. יותר מאוחר שמעתי על זוגות נוספים, שגם הם היו במצב דומה. כאלה היו אז התנאים - אין מה לעשות. היינו צריכים להסתדר עם זה. הרי היו דברים יותר קשים, שקרו לאנשים בזמן הזה.

א 141/

התנאים בכפר ביל"ו

בכפר ביל"ו היינו כ 40 חברים. היו כבר כמה צריפים, גם פרה אחת, שאני חלבתי אותה - ידעתי לעבוד ברפת עוד מההכשרה בדנמרק. איך היה? היה נהדר. כשבאתי, הכל היה עבורי חדש. מצאתי מקום קטן, מסודר יפה. שאלתי: האם זה הקיבוץ? הסבירו לי, שזה מקום זמני, אבל זה כבר קבוצה - קבוצת מעין. אני מאוד נהנית. כמה בחורות עבדו בחדרון קטן - במחסן. הבחורים עבדו בחוץ. בזמן הקטיף עבדו בפרדסים ובכל מקום עבודה שהיה, גם בחורות. אחד הבחורים הכין גן ירק עבור הבית. האוכל היה מתחת לכל ביקורת - למשל התוספת לבחורות הרות ומניקות היה גזר חי. אבל אני אף פעם לא הייתי אכלנית גדולה - זה לא היה אכפת לי. לבחורים, שעבדו קשה, זאת היתה יותר בעיה. היו לנו גם בעיות עם הערבים בסביבה, כמה פעמים ירו עלינו, היינו צריכים לשכב על הרצפה בזמן התקריות - אבל יצאנו מזה בסדר.

שאלה: תנאים קשים, לא היה מה לאכול - למרות זה את אומרת שהיה נהדר. תשובה: כן למרות התנאים הקשים הרגשנו נהדר וחיכינו להתישבות. אפילו על זה שלא גרנו ביחד, התגברנו. אולי החיים שלי הכינו אותי לזה, להיות בודדה. הרי גם בילדותי, לא היו לי הרבה אפשרויות - כמו לבחורות מבתי עשירים. בתור נערה אחר כך עבדתי, לא היה לי זמן לבלות. גם עקיבא התיחס בצורה חיובית. מה שאני אומרת, שאז אנשים היו מוכנים, כחלק מדרכם לבנות קיבוץ ולעמוד בתנאים כאלה. ואלה, שעמדו בזה אז, יכולים לעמוד גם בתנאים הקשים, שהיום במעין. אם הצעירים של היום יכולים זאת שאלה.

התישבות במעין

בסוף אוגוסט עלינו להתישבות. בהתחלה המחנה היה מאוד לא מסודר. לאחר שהיו לנו כבר כמה ילדים התעוררה בעיה של מטפלת תינוקות. לאף אחת מאיתנו לא היה מושג מטיפול בתינוקות.

הוחלט לקחת מטפלת שכירה. היא עשתה ררשם מצויין, היה לה הרבה בטחון עצמי. יותר מאוחר התברר, כשפרידכן כבר קצת למדה, שהדברים לא מתנהלים בסדר. המטפלת הזאת היתה רמאית, היא לקחה את הכסף עבור תרופות לילדים ונתנה להם תרופות דמה והתבררו עוד פרטים שיקריים נוספים על המטפלת. כל זה הודות לפרידכן, שלא התבישה לבדוק את הנעשה. מאוחר יותר פרידכן נעשתה מטפלת תינוקות ביחד עם אושי עד שהצטרפו חברות משדות-ים. אני יכולה רק להגיד, שהמטפלות היו נהדרות ועזרו לי. הייתי יכולה להאכיל ולקלח אותו האוירה והגישה כלפי האמהות היתה מאוד טובה. במה עבדתי בהתחלה? הייתי אמא מניקה כ 9 חודשים. הייתה מביאה את ילדת הגן היחידה, את רחל, לגן, בזמן שגרנו בזכרון. כמה חודשים היינו בעצם בהבראה, לא עבדנו ממש. לפעמים הבחורים באו לבקר אותנו. כשירדנו למחנה, גרנו באוהל. פעם הכל נפל עלי, כל הברזלים. לקחו אותי מהר לבית חולים בחיפה. היה לי אז מזל, איך שיצאתי מזה. בינתיים התאספו עוד תינוקות והם היו גרים בצריף. באותו צריף גרה גם אמא יעקב - הורה ראשון במעין. היא היתה איתנו מהתחלה. סביב המחנה היתה גדר. השרותים היו מחוץ לגדר - בית שמוש ערבי. השער שהוביל לשם היה צר מאוד ובמשך הזמן היו עוד הורים שהצטרפו. אחת האמהות המניקות הייתה מאוד מגושמת ובקושי עברה בשער זה, בעיקר, כשהיא מהרה. ואנחנו צחקנו מאוד. אבל ברצינות התנאים היו קשים. כאן לא היו שום בעיות עם השכנים הערביים. היו בעיות עם מחלת מלריה, יותר מאוחר גם טיפוס.

מקומות עבודה

אני עבדתי אז בניקוי תפוזים - את הנקודות השחורות היה צריך להוריד לפני משלוח. היה לנו יער איקליפטוס - חורשה כל כך יפה, שם הלכנו לטייל. בהדרגה עברנו למחנה למעלה, זה היה טיפין-טיפין. אני אז התחלתי לעבוד בתור סנדלרית, בצריף הראשון. זפל הוא אשר לימד אותי - היו לו ידי זהב, ידע כל מלאכה. עבדתי ביחד עם בחורה נוספת בשם לילי - שעזבה את הקיבוץ יותר מאוחר. לילי גם למדה לטוות צמר כבשים. זאת היתה עבודה קשה. לא המשכנו בזה הרבה זמן. בו בזמן התחילו להקים את הפטריות הבודדות, היתה לנו מכבסה, ומקלחת אחת, שהבחורים היו מציצים - התקלחנו לפי שעות - בחורים, בחורות. במכבסה עמד דוד גדול, אותו חיממנו בעצים על אש. עבדתי עם טרודה שטנגר. יום אחד היא אמרה לי: מולה, את כל כך גמישה, אולי תצליחי להכנס דרך ההחלון לאקונומיה ולהביא לנו 2 תפוחי עץ. לקחתי ארגז ובמאמץ רב התפלשתי פנימה. בדיוק כשרציתי לחזור עם התפוחים,

נכנסה האקונומית, חנה, וראתה אותי. "תחזירי מיד את התפוחים!" היא היתה מאוד קמצנית על כל דבר במטבח. "הרי אנחנו עובדות כל כך קשה - לא ניתן לאכול תפוח?" הייתי חייבת להחזיר אותם. כל כך התרגזתי עליה, שחזרתי באותה דרך שבאתי - דרך החלון. אני יודעת, שאלה היו תפוחים בשביל הילדים - אבל אני חושבת שפעם אחת 2 תפוחים - העולם לא היה מתמוטט! אחרי שגמרנו במכבסה, טרודה שהיתה חובשת, הלכה לעבוד במרפאה. אני הצטרפתי לליצי למטבח. פעם רצינו קצת מרגרינה לארוחת מנחה. שמנו קצת בצינצנת קטנה של "Teatime" והשארנו את זה בפינה, ליד מכונת חיתוך לחם ידנית. כשרצינו ללכת הביתה, בסוף המשמרת, המרגרינה נעלמה שם וחנה הטיפה לנו מוסר. היא ממש הפריזה. אומנם זאת היתה תקופה קשה להיות אקונומית - לא היה מספיק אוכל - לא היה לנו כסף לקנות פרודוקטים.

141/א

למה הפסקתי בסנדלרות? ראיתי את שתי האמהות מבקרות את התינוקות ולי מהסנדלריה לא היתה אפשרות לראות אותה במשך היום. אולי קצת קנאתי בהן - עד שהחלטתי לשנות מקום עבודה, כדי שגם לי זה יתאפשר. כשעבדתי בסנדלריה עליתי יום יום ברגל את הגבעה וחזרתי באותה הדרך. לפעמים רכבתי על סוס, סוס לבן - ידעתי לרכב עוד מהזמן בדנמרק.

התינוקות עוברים לבית התינוקות

איך הרגשתי, כשמסרתי את יהודית לבית התינוקות, אחרי שהיתה איתי תקופה מה בזכרון? כשבאנו לקיבוץ, עקיבא ואני ידענו, שכך זה בקיבוץ - ילדים גדלים בבתי-ילדים. קיבלנו את זה כמובן מאליו. אני כל החיים בעצם הייתי רגילה לעשות מה שחייבים - לא תמיד מה שרוצים. היום אני חושבת שאני, כמטפלת, גידלתי כל כך הרבה ילדים, לא כולם קיבלו את המסר. יש כאלה, שבאמת לוקחים אחריות וגם מתחשבים באחרים - אבל חלק חושב רק על מה שטוב בשבילו. אנחנו חשבנו קודם כל מה טוב ונכון בשביל הקיבוץ. אני כל החיים הייתי מאוד ממושמעת - חשבת, שכך זה צריך להיות ובכל זאת זה היה מאוד חשוב לי, לראות את הבת שלי במשך היום ושיניתי את מקום העבודה, כדי שאוכל להיות קרובה אליה.

העברה לגבעה

העברה התקדמה לאט לאט. היה קשה לבנות על ההר, האדמה היתה אדמת סלעים. במשך תקופה ארוכה היינו חלקית בשני המקומות זה לא היה פשוט, אבל היינו צעירים ויכולנו לעשות את זה יותר בקלות,

אפילו העליה ברגל על ההר עשינו בלי בעיות יום יום. היה לנו שביל, שקיצר את הדרך -הרי היינו צעירים.

עבודה כמטפלת

יום אחד הציעו לי לעבוד עם ילדים. היה צריך להחליף את המטפלת ואני לא יכולה אפילו להגיד, עד כמה ששמחתי שפנו אלי. המחזור הראשון היה הכיתה של אמירה. למה לא אמרתי שאני מעוניינת, כשזה היה מה שרציתי? לא היה כל כך נהוג לבקש וגם המקום היה כבר תפוס, לא היה נעים להגיד. אני בעצם עבדתי קצת בבית התינוקות עם ליצי, אחר כך כבר היו מטפלות מנוסות אחרות. האם שלחו את המטפלות להכשרה? בהתחלה לא. לא היה כסף. יותר מאוחר היו ימי עיון למטפלות. אבל כשקיבלתי את הילדים ידעתי מה צריך לעשות. הרי גם אני הייתי בילדותי בפנימיה והיו לי מטפלות נהדרות. ואני אהבתי את הילדים ואהבתי לעבוד איתם.

142/א

לינה משותפת - לינה משפחתית

איך אני רואה את הלינה המשותפת לעומת לינה משפחתית? לפי הנסיון שלי, אני חושבת, שבקיבוץ חינוך משותף יותר טוב. אני רואה את זה גם על הנכדים שלי. בלינה משותפת יש סדר יום ושעת השכבה קבועה לכולם. כולם משתתפים בנקיון הבית, בפעולות. היום כל זה עם יותר דגש על הפרט - לא לומדים להתחשב באחרים וללמוד לחיות איתם ביחד ולהסתדר עם ילדים אחרים. יכול להיות, שאני רואה את זה כך, בגלל גילי - הצעירים רואים את זה אחרת - אני יודעת, שיש ילדים, שמאוד מאושרים בבית - ולא כל כך הסתדרו בחברה. כשאני היום מדברת עם החניכים שלי שבעבר, אשר היום חברים, הם די הצטערו שה"ביחד" נגמר. הם זוכרים את התקופות האלה מאוד לטובה. ולהגיד עוד משהו? אלה החברים שרואים אותם לשים יד, כשצריך לעזור במשהו או לעשות משהו, הם הולכים ועושים בלי להתווכח - אפילו לא צריך לבקש מהם - הרבה מאלה, שכל כך שמחו לעבור הביתה, הרבה פעמים היו Outsidrim בכל דבר, גם בביה"ס. ודאי היו ילדים, שהיה להם יותר טוב בבית. בכל כיתה שחינכתי היה מספר ילדים שהיו מוכנים לקחת אחריות, לעזור. אני לא אומרת, שאלה היו כולם. אני רק ראייתי, שבלינה משותפת היו כללים והילדים למדו להסתדר. זה שהם חיו ביחד לימד אותם, שיש גם אחרים - לא בכל משפחה מלמדים את הילדים אותם הדברים, לא בכל משפחה ההורים מלמדים מה מותר ומה אסור, זה לא לטובה. ראייתי את זה בכיתה האחרונה, אותה קיבלתי בשנה אחרונה. הם כבר גרו בבית והיו כל כך מפונקים, שהיה קשה לעבוד אצלם. יכול להיות

שזאת היתה פשוט כיתה קשה ולא כל כך רק בגלל הלינה. הם היו משאירים כל האי סדר, הביאו להם בנות מהאולפן והגלולות התגלגלו בכל מקום, למרות שביקשתי לא להשאיר את הכל כך - כאילו שתפקידי לסדר אחריהם, כאילו זה לא נוגע להם. התרגלו להרגלים לא טובים ולא בריאים. זאת היתה הכיתה האחרונה שלי - אולי זה עזר לי להפרד מהעבודה בחינוך יותר בקלות. יתכן, שלא הייתי צריכה יותר בגילי להענות לפנייתה של ועדת חינוך. הייתי כבר מבוגרת מדי. היום הנוער בכל מקום מתנהג אחרת. יכול להיות, שאני רואה גם את החינוך המשותף דרך עניים שלי - כי לי היה נסיון אישי כל כך טוב בפנימיה בילדותי. אבל למרות הכל, גם הילדים מהכיתה הזאת באים לבקר אותי, כשמגיעים למעין. אני זוכרת את המפגש הראשון שלי איתם. אספתי אותם ורציתי להגיד להם מי אני - "לא צריך, מולה, אנחנו יודעים מי את!" אבל בכל זאת אני רוצה לשוחח איתכם בקושי עשו לי טובה ושמעו אותי - וזה גם לא כולם. לא הייתי רגילה לזה. הם אומנם לא עשו לי את המוות, אבל אני כבר לא יכולתי. לא הייתי צריכה לקבל את זה ובכל זאת הם לא שכחו אותי. וראיתי שהם הצליחו בחיים. זאת הרגשה טובה. פנו עוד פעם שאעזור באיזה פנצ'ר בחינוך - אבל לזה כבר סירבתי.

עבודה ב"צביקלה"

עבדתי כבר כחצי שנה בצביקלה, מפעל לדברי נוי. היה מאוד, מאוד נעים לעבוד שם. יבשנו פרחים, אפילו אספנו אותם. יותר מאוחר אני עבדתי בחנות המפעל. מכרנו הרבה, זה היה מבוקש. עבדתי כל שבת. עוד הרבה שנים אחרי שזה נסגר, באו לחפש את התוצרת. עבדנו בערך 12 איש - ותים ריכז את זה. עבדה הילדה, שולמית בן-יעקב, דורית ועוד. הבחורים עבדו במכונות ועשו דברים נהדרים. תים היה מאוד דייקן. הוא אפילו הכניס כרטיסי עבודה, שהיה צריך להחתיים. עד היום אני ועוד הרבה חברים מצטערים שהמפעל הזה נסגר. כמה אנשים היו היום יכולים לעבוד בזה ולעבוד ברצון. היה מקום יפה ואנשים אהבו לעבוד שם. למה לא חשבו קצת קדימה. עבדו שם אנשים כבר לא כל כך צעירים, שהיום אין להם מה לעשות. זה נסגר בערך לפני 10 שנים. בישיבה אמרו שזה לא היה רווחי מספיק, האנשים שעבדו שם רצו להמשיך - אבל במקום זה קידמו את הקמת סקופוס. כשסגרו את צביקלה, לא היה לי מקום עבודה. עזרתי פה ושם - אבל זה לא זה.

עבודה בסלסלית

אחר כך נזכרתי, שבתור סדרנית עבודה מצאתי ליעל מקום בסלסלית.

פניתי אז לשולמית בן-מאיר, שהקימה את זה והיא ברצון הכניסה עוד חברה לעבודה. חשבתי לי: עכשיו הגיע גם תורי - אולי היא תקבל גם אותי. היא הסכימה ומאז אני עובדת שם. אני כל כך מעריכה את המאמצים של שולמית. זה מצב קשה, כשלא רואים. למרות זה היא משתדלת לעשות עוד דברים - אפילו נוסעת בקלנועית. לפעמים אנשים לא יכולים לתאר לעצמם עד כמה זה קשה. אני חושבת, שצריך במצב כזה לתת את כל העזרה האפשרית. מי שמכיר אותה יודע, שהיא בן-אדם עם לב חם. מקום העבודה הזה קיים. בסלסלית עובדות כמה בחורות. זאת עבודה שקטה, אנו עובדות רגוע. אפשר להאזין לרדיו, מוזיקה, הרצאות. למען האמת - בודאי שזה בשבילי לא כמו עבודה עם ילדים - אבל אני די מרוצה. מה אני חושבת שהיה מוסיף לשכבת הותיקים? מה היה ניתן או רצוי לשפר? התשובה היא קשה. אני אדבר על מה שלי הכי קשה. יש לי ילדים, נכדים ונינים. כל הורה רוצה לעזור לילדים שלו - אפילו במשהו. הנכדים כולם כבר גדולים. הרי אני לא יכולה להביא להם במתנה טבלת שוקולד. אי אפשר לבקר עם ידיים ריקות. כל השנים אני חייתי בצניעות - הרהוט בחדר שלי עוד עשה תים בנגריה שלנו - אבל חייתי כך כל השנים, כדי שאוכל לעשות משהו בשבילם. היום אני בגיל 85 ואני פשוט לא יכולה יותר לחשוב, שאין לי במה לקנות מתנה או לעזור לנכדתי. אני יודעת, שהקיבוץ במצב קשה, אבל זה מעליב אותי, כששואלים אותי בקופה כאילו שאני באתי עם דרישה בלתי אפשרית, כשאני צריכה קצת מזומנים. אני כבר לא יכולה כך להמשיך. אני לא יכולה לישון, אני עצבנית. דיברתי על הבעיה עם המזכיר.

142/א

אמרתי לו איך אני מרגישה וגם על החלטתי לסגור חצי של הרנטה. אני מבינה שגדי, בתור מזכיר, חייב לנסות לשכנע אותי לחזור בי. אני עם גדי ובעיקר עם הילדים שלו, שחינכתי, ביחסים טובים מאוד. אמרתי לו, שאין מה לחזור אלי עם נציג ועדת חברים - אני לא אשנה את החלטתי. אני יודעת, שאני לא יכולה לעזור הרבה לילדים ולנכדים שלי - אבל למרות זה לפחות איזה מתנה פה ושם לפחות לעזור במה שאני יכולה, הרי זה לא בשבילי. אני חושבת פעמיים, האם לקנות לעצמי, אפילו דברים נחוצים ופשוטים של יום יום. וזה לא כאילו שאין בחשבוני כסף - אבל אני לא יכולה לקבל אותו. זה כל כך מכביד עלי, שאני כבר לא יכולה. אפילו שלחתי לגדי איזה קטע מספר שקראתי מ-BRUK?

Das Wirkliche Leben Liegt Immer in einem selbst/ Was ist der Sinn des Lebens? auch das findet jeder fur sich selbst heraus.

רשמתי לי את זה, כי אחרי כל כך הרבה שנים שתמיד עשיתי, את זה

העזתי להגיד מה אני מרגישה. בעבר לא הייתי אפילו חושבת, שאני יכולה לעשות צעד כזה. אולי יש חברים, שיקבלו את זה קשה, אבל אחרים מעודדים אותי ואומרים לי שאני צודקת. בעיקר בין בני הקיבוץ, בעיקר הצעירים. הרי לי בעצם לא היה בית. אמנם היתה לי אמא טובה, אבל לא גדלתי אצלה. ואני לא סבלתי, היה לי טוב. כל השנים חשבתי, שאני רוצה קצת להחזיר לילדים מה שאני קיבלתי בתור ילדה מהמטפלות שלי. זאת היתה השאיפה שלי, להיות כמוהן. אני עבדתי שנים רבות - עד גיל 65, כמטפלת ילדי בית ספר. אז היה נהוג שמטפלת מלווה את הילדים עד גיל בית ספר. ואחר כך עד לסוף הלימודים - עד ל"ב. לפעמים היה צריך להחליף מטפלת באמצע מכל מיני סיבות - גם זה קרה לא פעם. נכון, היה נהוג לחשוב, שכל בחורה שהיא אמא, חייבת גם לעבוד בחינוך - אם היא מתאימה או לא, למטפלות בית ספר היו תמיד מספיק מועמדות, שהיו מעוניינות לעבוד שם.

ילדי חוץ - ילדי רומניה

מעין קיבלה קבוצת ילדים מרומניה. הקבוצה התרגלה עם הרבה קשיים, זה היה שינוי גדול עבורם וגם עוד לא הבינו את השפה וגם לא דיברו אותה, היה להם קשה. היה ילד אחד, שלילה, לילה הקמתי אותו על סיר. לא נתתי לאף אחד אחר לעשות את זה - רק אני. הוא היה כבר די גדול וזה היה לא נעים לו, שהוא עוד לא שולט. הילדים גרו די רחוק משיכונני החברים. היו אומנם שומר ושומרת, אבל לא רציתי שיעשו את זה. מהקבוצה הזאת כמעט לא נשארו ילדים במעין. אבל, זה היה חשוב לקלוט אותם וניסינו לקלוט אותם טוב, לתת להם בית.

חתונה של הנכד בשדה בוקר

אני פחדתי מהנסיעה, אבל חשבתי, שאני חייבת להגיע. בסוף לקחו אותי ברכב מהבית והגעתי ממש טוב - לא היה לי קשה. שם כבר חיכו לי כמה חברות, שהכירו אותי מביקורים שלי אצל המשפחה שלי שם. לפעמים נשארתי שבועיים - אז, כמובן, לא הלכתי לעבוד. קיבלו אותי כל כך יפה, הרבה זמן כבר לא ביקרתי שם. כל כך נהניתי מהאווירה שם - זאת היתה אווירה כמו שפעם היתה גם אצלנו. אין שם עזיבות, מצבם טוב, גם בחקלאות וגם בבית החרושת שלהם. נכון, חברי שדה בוקר הם ברובם ילידי הארץ ויש להם משפחות בעיר. מה הם הדברים שהזכירו לי את מעין בעבר? הנאום של המזכיר. הוא דיבר על ההשגים שלהם וכמה שהחברים גאים בשדה בוקר. בכלל כולם דיברו בנימה חיובית - איך שהם דיברו דברים טובים על המקום.

זה נתן לי הרגשה טובה. בעצם שקלנו פעם ללכת לשם כדי להצטרף אל הבת שלנו כהורים. היו כל מיני דברים במעין, שהפריעו לנו. זה היה לפני כ - 10-12 שנים. עקיבא היה איש פשוט, נחמד אבל קרו דברים, שהוא נפגע מהם. הוא היה צבעי - ולא כל כך הסתדר עם השותפים שלו בעבודה. הם היו טיפוסים שונים לגמרי. אני לא כל כך רציתי אבל הייתי עושה את זה למענו. הוא לא חשב להחליף את המקצוע - הרי הוא למד את זה ואהב את העבודה הזו. למען האמת - עם כל הטוב שהיה בשדה בוקר - חשבתי: מה אני אעשה שם? לא היו שם חברים בגילינו. וגם קשה להפרד מהחברים, איתם חיינו כל כך הרבה שנים במעין. כל השנים אני הייתי בסדר, תמיד התחשבתי במה שחושבים החברים, תמיד עשיתי מה שביקשו ממני והנה אני היום, בת 85 עושה משהו בניגוד להחלטות ויכולה לעמוד בזה.

הרהורים

מה היתה הטיפה האחרונה שמילאה את הכוס? נכדתי מוכשרת מאוד וועדת ההשכלה לא איפשרה לה ללמוד מה שביקשה, כי אלה הם לימודים שעולים המון כסף. אני אפילו לא יודעת מה היא רוצה ללמוד, אבל החלטנו במשפחה, שצריך לעזור לה להמשיך, כי היא כבר התחילה. הצעתי לבני שיפנה עוד פעם לוועדה, הוא עשה את זה ושוב סירבו. אז חשבתי לי: בשביל מה עבדתי כאן כמעט 60 שנה? לא רק כדי לבנות כאן את הבתים ואת המשק - אבל גם בשביל הילדים שלי, שיהיה להם טוב. יש לי עוד נכדים וגם להם יכול לקרות אותו הדבר. אני צריכה לעזור לצעירים כשהם לא יכולים להרשות לעצמם. אנו המבוגרים, לא מבזבזים על עצמינו כמעט לא כלום - אבל הצעירים צריכים לחיות. ואיך מרגישה אמא, סבתא, שאין לה אפשרות לעזור, אפילו כשיש לה כסף בתקציב! אני לגמרי שלמה עם מה שהחלטתי. היום אני הרבה יותר שקטה, ישנה יותר טוב. אפילו חברים צעירים אומרים לי, שאני צודקת, "זה כסף שלכם, זה מגיע לכם". כך הם אומרים לי. לא חשבתי, שיגיע יום כזה - אבל זה קרה. כל השנים היו בעיות כאלה, אבל אחרי הארוע עם נכדתי אמרתי - די!

אני רוצה עוד להוסיף כמה מילים על הילדים שלי. יש לי שלושה ילדים וכל אחד מהם הוא משהו. לא עובר יום, מבלי שאחד מהם יתקשר אלי טלפוןית. גם הנכדים הם מאוד מוצלחים וגורמים לי שמחה רבה. בסוף אני יכולה רק לאחל לכל אחד, שיהיה לו גם כל כך הרבה נחת מהמשפחה, כמו שיש לי. אני יכולה להגיד, שיש לי משהו גדול בחיים ואני מרוצה.